

<https://doi.org/10.62837/2025.10.356>

DÜRRƏ HƏŞİMOVA
ADU-nun İngilis dilinin
leksikologiyası kafedrasının baş
müəllimi, fil.f.d.
durrexd@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0000-9583-0311>

**AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ METAFORA İLƏ
FRAZEOLoji SEMANTİKANIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ**
Xülasə

Sözlər öz mənə və məzmununa görə real varlığı, hadisələri, insan şüurunda əks etdirir. Dilçilikdə sözün iki mənasından bəhs edilir: həqiqi və məcazi mənə. Sözün həqiqi mənası konkret əşya, hadisə bildirirsə, sözün məcazi mənası əşyanın əlamətlərinin uyğunlaşmasına əsaslanır. Məcəzi mənədə işlənən söz bir əşyanın əlamətini digərinə ötürür. Bəzən eyni söz məqsəddən asılı olaraq bir cümlədə həqiqi digər bir cümlədə isə məcazi mənədə, yəni əvvəlki mənasından tamamilə başqa mənədə işləyə bilər. Dildə müstəqil sözlərlə bərabər sabit söz birləşmələrində mövcuddur. Dilin sabit söz birləşmələrindən bəhs edən sahəsi frazeologiya adlanır. Dilin məcazlar sistemi, adətən, bədii təsvir vasitələri hesab edilir. Sözün məcazlaşması müxtəlif mənə çalarları yaradır. Sözlərin məcazlaşması frazeologizmin yaranmasında əsas rol oynayır.

Açar sözlər: frazeoloji vahidlər, metafor, məcazlar, frazeologizm

Giriş.

Frazeoloji vahidlər hər dildə mühüm rol oynayır. Onların xüsusi quruluşu bir çox müasir müəlliflərin diqqətini cəlb edir. Sözlər kimi frazeologizmlərin də, müstəqil mənası var və cümlələrin qurulmasında mühüm rol oynayır. Belə söz birləşmələri qrammatik quruluşuna və leksik tərkibinə görə dildə hazır şəkildə mövcud olur. Bir çox dilçi alimlər frazeoloji vahidləri sözlərə bərabər hesab edirlər. Dilçilərin əksəriyyəti frazeoloji vahidlərin bütöv formaya düşməsinə yox, onların mənəca bütövlüyünü və nitqdə hazır şəkildə mövcud olmasını və idiomatikliyini vacib hesab edirdilər. Sabit ifadələr mədəniyyətin bir hissəsidir və bir onların quruluşunu, semantikasını bilməliyik, çünki bu məlumat olmadan ana dilində danışanların ifadə etdikləri mənəni anlamaq çox çətindir. M. Lomonosov, A. Petebnya, A. Şahmatov kimi bir çox dilçilər frazeoloji birləşmələrin öyrənilməsində maraqlanırdı. Onlar frazeoloji birləşmələrin sintaktik təbiətini hərtərəfli araşdırmış, üslubi və mənə xüsusiyyətlərini vurğulamışlar. (2, 161)

Frazeologiya nəzəriyyəsinin banisi fransız mənşəli isveçrəli dilçi Şarl Ballidir. Ş. Balli ilk dəfə söz birləşmələrini "Üslubiyyət oçerkləri" və "Fransa üslubiyyəti"

kitablarında sistemləşdirdi. Ş.Balli üslub haqqında olan kitablarına frazeologiya ilə bağlı bir fəsil daxil etdi. Birinci kitabda dörd ifadə qrupunu fərqləndirdi. O qeyd edirdi ki “hər bir adam ana dilində istədiyi kimi danışır, hər kəsin özünəməxsus işlətdiyi müəyyən sözlər vardır ki, onları başqaları çox az işlədir.”[8]

Frazeologizm adı altında birləşən söz birləşmələrinin hamısı öz xüsusiyyətinə görə bir-biri ilə eyni deyil. Bu birləşmələri fərqli xüsusiyyətlərinə görə bir neçə qrupa bölmək olar. Sabit söz birləşmələrini qruplara ayırmaq üçün başlıca meyar, bu birləşmələri təşkil edən sözlərin bir-biri ilə birləşmə və yanaşma dərəcəsidir. Frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin sabitliyi iki əsas meyara görə müəyyən olunur.

- 1) Frazeoloji vahidlərin semantik təbiəti
- 2) Onların qrammatik cəhətdən qovuşması və sintaktik əlaqəsi. (1,28)

Frazeologizmlər sözlərdən daha mürəkkəb birləşmələrdir. Frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətləri, dəyişən söz birləşmələrindən fərqləri, mənalarının növlərinin təhlili, quruluşu, komponentlərin asılılığı, ümumi və təsadüfi istifadəsi xüsusi tədqiqat metodlarını tələb edir. Frazeologizmlər dildə yalnız “bəzək” deyil, yüksək məlumatverici dil vahidləridir. Frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsi üçün məcazi mənalar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Frazeoloji vahidlər tərtib edilərkən yenidən məna qazanma prosesi baş verir. Dil elementlərinin təyin etdikləri obyektlərlə əlaqəli olan bu “adlandırma prosesi və nəticəsi” müəyyən bir dil sistemi üçün ən təbii adlandırma üsulları olan və nominativ vasitələrin yerini alan ikinci dərəcəli adlardır. Frazeoloji vahidlərin meydana gəlməsi prosesində iştirak edən hər bir elementin öz xüsusiyyəti var. Yeni məna qazanmanın ən əsas növlərindən biri metaforadır. Metafora Azərbaycan və İngilis dillərinin frazeoloji vahidlərinin yaranmasında mühüm rol oynayır. O, dünyanın dil mənzərəsinin yaratmaqda ikinci dərəcəli adların formalaşdırılmasının ən məhsuldar vasitələrindən biridir. Kifayət qədər çox sayda frazeoloji vahid “məcazi məna istehsalının” məhsuludur, frazeoloji vahidlər bir obyekt ilə digər obyekt arasındakı oxşarlığa əsaslanan məcazlaşma nəticəsində əmələ gəlir. Metaforik frazeoloji vahidlər bir komponentin bütün mənası və ya ifadəsi dəyişdirilmiş, başqa bir referentə köçürülmüş mürəkkəb yollardır. Metafora frazeoloji vahidlərin yaradılmasında hərəkətverici qüvvə rolunu oynayır. Frazeoloji vahidin mənasını başa düşdükdən sonra yaradıldığı metaforik nüvəni müəyyən edirik. Bu müdafiyyə mövzusunda biz metaforanı müqayisə olunan obyektlər arasındakı həqiqi və ya xəyal edilmiş ortaqlar və ya oxşar xüsusiyyətə əsaslanan frazeoloji məna yaratmaq üçün vacib vasitələrdən biri kimi başa düşürük. Biz indi xəyali və yaradıcı metaforalardan bəhs etmək istəyirik. Bu cür məcazlara dillə əlaqəli olan biliklərimizi yenidən anlamağa kömək edir. Beləliklə, onlar bizim köhnə biliklərimizə, gündəlik fəaliyyətimizə yeni məna verə bilər. Bir çox fəaliyyətimiz məsələn: mübahisə, problem həll etmək, vaxtı hesablamaq və.s. təbiətə məcazi xarakter daşıyır. Yeni metaforalar yeni gerçəkliklər yaratmaq gücünə malikdir. Bu biz bildiyimiz sözləri metaforik olaraq anlamağa başladığımızda baş verir və dərin bir gerçəkliyə çevrilməyə başlayır. Əgər nəzəri sistemə yeni metafora daxil olursa nə-

zəri sistemin yaratdığı qavrayışları dəyişir. Mədəni dəyişikliklərin çox hissəsi yeni metaforik anlayışın tətbiqi və köhnə anlayışların itirilməsi nəticəsində yaranır. Məsələn: dünya mədəniyyətinin qərbləşməsi, time is money-vaxt qizildir metaforunu o mədəniyyətlə əlaqələndirir.(4,56)

Metaforun gərçəklik yarada biləcəyi fikri metaforaya ənənəvi yanaşmanın əksinədir. Buna səbəb metaforun ənənəvi olaraq dil vahidi kimi yox, əsasən konseptual sistemimizi qurmaq üçün bir vasitə və ya həyata keçirdiyimiz gündəlik fəaliyyət növü kimi nəzərdən keçirilir. Qeyd etmək kifayətdir ki sözlər təkbaşına gərçəkliyi dəyişə bilməz. Lakin nəzəri sistemimizdəki dəyişikliklər, bizim üçün həqiqi olanı dəyişir və dünyanı necə qavradığımızı, necə hərəkət etdiyimizə təsir edir. Metafora anlayışın ən dərin mənasını, hissi prosesləri ifadə etməyə imkan verir.

Tomas və Stivinsin bu məşhur sətirləri Aristoteldən bəri klassik nəzəriyyəçilərin metafora necə istinad etdiklərinə nümunədir: roman, şeir dilində işlədilən nümunələr, məsələn: ana, getmək və gecə kimi sözlər adi, gündəlik mənalarda istifadə olunmur. Klassik dil nəzəriyyələrində metafora düşüncə yox, dil məsələsi kimi nəzərdən keçirilirdi. Metaforik ifadələrin adi gündəlik dil sahəsi ilə tamamilə fərqli olduğu güman edilirdi: gündəlik dildə məcaz yox idi və metafora gündəlik dil ənənəvi dil sahəsindən kənar mexanizmlər istifadə olunurdu. Klassik nəzəriyyə əsrlər boyu elə qəbul edilmişdi ki, bir çox insan bunun sadəcə bir nəzəriyyə olduğunun fərqi deyildi. Bu nəzəriyyə sadəcə həqiqət kimi yox, tərif kimi qəbul edildi. Metafora sözü roman və ya şeir dili olaraq, bir neçə sözün öz əsil mənasından kənar, oxşar kontekstual mənanı ifadə edir. Lakin bu cür məsələlər tərif üçün vacib deyil, onlar təcrübi suallardır. Sual oluna bilər ki, klassik olaraq poetik metafora adlandırılan dil ifadələrini ümumiləşdirmələr nədir? Bu suala ciddi cavab axtarılanda, klassik nəzəriyyənin yalan olduğu ortaya çıxır. Poetik məcazi ifadələri tənzimləyən ümumiləşmələr dildə deyil, düşüncədə mövcud olur.

Konseptual sistemimizdə məcazlara böyük ehtiyac var çünki, bir çox mədəni hadisələri qavramaq yalnız çətin və mürəkkəb deyil, həm də həqiqi mənanı və təcrübəni inkar edirlər. Metafora müraciət etmək, mədəni hadisələrin öhdəsindən gəlmənin və məna qazanmanın üsulundan biridir. Metafor həm mədəniyyət, həm də nəzəriyyə ilə əlaqəlidir. Metaforik baxımdan mürəkkəb mədəni dəyişikliklər və hadisələr haqqında danışmaq üçün bu meylin səbəbini müəyyənləşdirmək çətin deyil. Metafora müraciət etmək hər zaman konseptləşmənin bir üsulu olmuşdur. Metafora hərəkət və ya düşüncədən çox, yalnız dil üçün xarakterik olan söz mövzusu kimi nəzərdən keçirilir. Lakin metafor yalnız dildə deyil, gündəlik danışmada, hərəkət və düşüncədə də geniş yayılmışdır. Həm düşündüyümüz, həm də hərəkət etdiyimiz adi konseptual sistemimiz mahiyyətcə məcazi məna daşıyır. Müasir İngilis dili üçün Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, bir sıra hallarda frazeoloji vahidlərin və mürəkkəb sözlərin fərqləndirilməsi əhəmiyyətli çətinliklər yaradır, çünki ingilis dilinin analitik təbiəti sayəsində frazeoloji vahidlər asanlıqla mürəkkəb sözlərə çevrilir.

Frazeoloji semantika leksik semantika ilə sıx əlaqəlidir, lakin buna baxmayaraq bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlar: frazeologiyada məna növləri, frazeoloji mücərrədlik, frazeoloji vahidlərin daxili forması, frazeoloji mənanın aspektləridir. Frazeoloji vahidlərin mənasını təhlil edərkən, frazeoloji mənanın bu və ya digər aspektlərini nəzərə almaq vacibdir. Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu onun mənasından daha genişdir, çünki, yalnız konnotativ və denotativ mənadan asılı deyil, eyni zamanda söz birləşməsinin bütöv şəkildə qurulması, qrammatik mənanın növündən, məsələn: say və ya hal, həm də sistemli dil və ya nitq əlaqəsi ilə müəyyən olunur. Ayrılıqda formalaşma göstəriciləri olmadıqda, söz və sözün əsası arasında, yəni, frazeoloji vahid və mürəkkəb söz arasında bir xətt çəkmək mümkün deyil. İngilis dilində frazeologiya öyrənmənin hər bir tələbə bu çətinliklə üzləşir.

Frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin qrammatik formalaşması, ayrılıqda formalaşmanın dar bir şəkildə başa düşülməsi, morfoloji vasitələri qıt olan müasir İngilis dili üçün yetərli deyil. Nəzərə alınmalıdır ki, ayrı formalaşma "sintaktik birləşmənin əsas xüsusiyyəti odurki, onu təşkil edən vahidlərin müstəqil sözlər olmasıdır" yəni ki, tərkib hissələrin qrammatik formalaşmasıdır. Bir sözün ayrılmaz formallığı, onu təşkil edən bütün elementlər üçün ümumi bir qrammatik formanın mövcudluğudur.

Frazeoloji vahidlərin "ayrı formalaşma" və sözlərin "bütöv formalaşma" terminləri A.İ. Smirnitziyə aiddir. (6,89) Bu anlayışlar frazeologiyanın öyrənilməsində son dərəcə səmərəli oldu. Maksimum ayrı formalaşma dəyişən söz birləşmələrinə sahibdir, bunlar: dəyişən ifadələr və cümlələrdir. Bunlara həm dəyişməz sözlər həm də müxtəlif morfoloji dəyişikliklərə imkan verən sözlər daxildir. A.İ. Smirnitziyə görə ingilis dilində söz və kök arasındakı fərqi tapmaq çətinidir, xüsusilə sözün bütövlüyü və frazeoloji vahidlərin ayrı formalaşması üçün daha aydın meyarlar hazırlamaq, onların komponentlərinin xarakterini müəyyənləşdirməyə kömək edəcəkdir. (6,45)

Elementlərin xüsusiyyətinin qurulması çox vacibdir, çünki strukturun xüsusiyyəti elementlərin xüsusiyyəti ilə müəyyən edilir. Frazeoloji birləşmənin yalnız necə yarandığını yox həm də necə bərpa edildiyini, necə qorunub saxlanıldığını bilmək vacibdir. Frazeoloji birləşmənin əsas dəyişməz forması və mənası söz ehtiyatımızın bir hissəsi kimi insanın məlumat anbarına daxil olur. Frazeoloji birləşmələr bir dəfə öyrənildikdən sonra qazanılmış biliklər sırasına daxil olur. Onlar uzunmüddətli yaddaşa yerləşir. Frazeoloji vahidləri təşkil edən sözlər arasında həm leksik, həm də sintaktik əlaqə mövcuddur.

ДЮРРА ГАШИМОВА
АУЯ, лексикологии Английского языка,
старший преподаватель кафедры,
доктор философии по филологии

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕТАФОРЫ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ
СЕМАНТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
Резюме

Слова, по своему значению и содержанию отражают реальное существование, события в сознании человека. В языкознании имеются два значения слова: истинное и переносное. Если истинное значение слова обозначает конкретный предмет, событие, то переносное значение слова основано на совпадении признаков предмета. Слово, употребляемое в переносном смысле, передает характеристику одного предмета другому. Иногда одно и то же слово может употребляться, в зависимости от цели, в одном предложении в буквальном, а в другом - в переносном смысле, то есть в значении, совершенно ином от его прежнего значения. В языке наравне с самостоятельными словами существуют также устойчивые словосочетания. Область языка, в которой речь идет об устойчивых словосочетаниях, называется фразеологией. Метафористическая система языка обычно считается средством художественного описания. Метафоризация слова создает различные оттенки смысла. Метафоризация слов играет ключевую роль в формировании фразеологизма.

Ключевые слова: фразеологические единицы, метафора, переносное значение, фразеологизм

Durra HASHIMOVA
Senior lecturer of the Department English lexicology, AUL, Ph.D.

INTERACTION OF METAPHOR AND PHRASEOLOGICAL
SEMANTICS IN AZERBAIJANI AND ENGLISH
Summary

Words, in their meaning and content, reflect real existence, phenomena, in human consciousness. In linguistics, two meanings of the word are mentioned: real and figurative. If the true meaning of the word denotes a specific object, event, then the figurative meaning of the word is based on the alignment of the signs of the thing. The word used in a figurative sense transmits the sign of one thing to another. Sometimes the same word can be used in one sentence depending on the purpose real

and in another sentence in a figurative sense, that is, in a completely different sense from its previous meaning. There are stable word combinations in the language along with independent words. The area of the language that speaks of stable word combinations is called phraseology. The system of metaphors of the language is usually considered as means of artistic representation. The metaphorization of the word creates different shades of meaning. The metaphorization of words plays a key role in the emergence of phraseologism.

Keywords: phraseological units, metaphor, phraseologism

Ədəbiyyat siyahısı

1. A.Qurbanov. Müasir Azərbaycan dilinin frazeologiyası-Bakı-1963
- 2.Adilov M.İ., Verdiyeva N.Z., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif, 1989, 364 s.
- 3.Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili, II hissə (ləksika). -Bakı: 1982.
- 4.Cəfərov S. Azərbaycan dilində idiomlar. –Bakı, 1980.
- 5.Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti problemləri. -Bakı, Elm, 2002.
- 6.Çobanzadə B. və Ağazadə F. Türk qrameri.- Bakı: Azərnəşr, 1929.

Rəyçi: fil.f.d., Sevinc Səlimova